

⁴⁵ Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України: Матеріали Міжнар. ювілейної наук. конф. – Івано-Франківськ – Галич: Плай, 1998. – 349 с.; Галич і Галицька земля в українському державотворенні (до 1110-річчя і 800-річчя Галицько-Волинського князівства): Збірник матеріалів. – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – 188 с.; Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України: Матеріали Міжн. наук. конф. – Галич, 2008. – 214 с.

⁴⁶ Галичина та Волинь у добу середньовіччя (до 800-річчя з дня народження Данила Галицького). – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. – 252 с.

⁴⁷ Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Міжнародна наук. конф.: тези доп. та повідомл. – Львів, 1993. – 135 с.

⁴⁸ Король Данило Романович і його місце в українській історії: Матеріали Міжн. наук. конф. – Львів, 2003.

⁴⁹ Засновник Львова король Данило та Українська держава в XIII столітті (до 750-річчя першої літописної згадки міста Львова) (1256-2006). – Львів: Вид-во ун-ту «Львівський Ставропігійон», 2006. – 438 с.

⁵⁰ Дрогичинь 1253: матеріали наук. конф. з нагоди 755-ї річниці коронації Данила Романовича. – Івано-Франківськ: ЛПК, 2008. – 186 с.

⁵¹ Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі: матеріали міжн. наук. конф. – Львів, 2008. – 467 с.

Фадей ЯЦЕНЮК
(Черновци)

КОРОЛЬ ДАНИЛ РОМАНОВИЧ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

В статті розкриваються етапи освєчення в українській історіографії личности князя и короля Данила Романовича, при правленні которого Галицько-Волинське государство достигло особенно високого уровня развития. Проанализировані научные исследования, которые были напечатаны на протяжении второй половины XIX – начале XXI вв.: монографии, статьи, тематические сборники, раскрывающие все стороны деятельности короля Данила – выдающегося государственного деятеля, блистательного полководца, талантливый дипломат, успешного реформатора.

Ключевые слова: украинская историография, роль Данила Романовича, Галицько-Волинське государство, княжеская эпоха.

Fadey YATSENYUK
(Chernivtsi)

KING DANYLO ROMANOVYCH IN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

The article reveals interpretation in the Ukrainian historiography of the stages dedicated to King Danylo Romanovych during the period of the Halych-Volyn State prosperity. The author investigates fundamental research works published in the second part of the 19th and early of 20th centuries. Great attention is paid to monographs, articles, and collections of works which showed all aspects of King Danylo's activities as an outstanding statesman, experienced military leader, skilful diplomat, creator and reformer.

Key words: Ukrainian historiography, King Danylo Romanovych, Halych-Volyn State, prince's age.

УДК 94(477)

Мирослав ВОЛОЩУК
(Івано-Франківськ),
Андрій ФЕДУРУК
(Чернівці)

«Ioan Rusul» АБО «Ἰβάνης ὁ Ῥώς»: З ІСТОРІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РУСЬКОГО ВЕЛЬМОЖІ В УГОРСЬКОМУ КОРОЛІВСТВІ ТА БОЛГАРСЬКОМУ ЦАРСТВІ НАПРИКІНЦІ XIII – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIV ст.

*У статті розглядається одна з малодосліджених сторінок історії русько-угорсько-болгарських відносин, яка пов'язана з політичною діяльністю Івана, прозваного Руським, наприкінці XIII – першій половині XIV ст. Коротко подаються звістки з угорських актових документів, що датуються 1267 і 1288 рр., в яких вперше згадується **Iwan dictus Oroz**. Особлива увага приділяється аналізу диплому угорського короля Карла I Роберта Анжуйського від 23 жовтня 1317 р., адресованого синам Миколи з роду Балог. Згідно з даними цього актового документа досліджуваний фігурант, можливо, був родинно пов'язаний з северинським баном Теодором з роду Чанад. Вказується, що **Ioan Rusul** міг брати активну участь у збройному виступі трансильванської знаті проти королівської влади в Угорщині. Відзначається, що внаслідок жорстокого придушення виступу знаті він емігрував до Болгарії, де став відомим під ім'ям **Ἰβάνης ὁ Ῥώς**. На основі повідомлень грецьких історичних творів висвітлюється активна військова діяльність останнього на службі болгарських царів з династій Тертерів і Шишманів. Розкривається його визначна роль в обороні Філіппополя (1323) та битві під Русокастро (1332). Робиться спроба визначення можливих нащадків Івана Руського та першнього його місця проживання.*

Ключові слова: Іван Руський, королівський диплом, Угорщина, полководець, Болгарія, війна.

Немає жодного сумніву, що роль та місце визначної постаті в системі міжнародних політичних відносин завжди заслуговує на прискіпливу увагу з боку дослідників. Особливо актуальними подібні зацікавлення стають під час вивчення періоду, який хронологічно охоплює кінець XIII – першу половину XIV ст., тобто достатньо складного в усіх сенсах часового проміжку вітчизняної середньовічної історії, котрий наповнений чималою кількістю своєрідних «білих плям» та різноманітних інформаційних лакун. Проте саме упродовж нього спостерігається процес, який призвів до справжнього сплеску появи нових колоритних особистостей, які своєю надзвичайною активністю пожвавили суху палітру темної епохи. Саме такою неординарною постаттю в угорсько-болгарських та болгарсько-візантійських відносинах в означений період став політичний діяч на ім'я Іван, прозваний у іноземних писемних джерелах – «Руським»¹.

Ця персона, хоча й достатньо відома у військових та дипломатичних справах Болгарського царства першої половини XIV ст., проте не дуже привертала до себе увагу як вітчизняних, так і зарубіжних істориків². Однак навіть ті з них, які хоча б епізодично зверталися до його біографії, одразу відзначали його не місцевий родовід. Зокрема, український дослідник Фелікс Шабульдо вказував, що усіма «як правило, визнається його руське (русинське) походження. Але у зв'язку з відсутністю яких-небудь даних про обставини появи Івана Русина на службі у болгарського царя на сьогоднішній день неможливо дати чітко визначеної відповіді на питання: був він відправлений в Болгарію з Русі (у цьому випадку, найбільш ймовірно, галицько-волинськими князями) з метою надання воєнної допомоги, або ж він виконував військовий обов'язок як васал тирновського сюзерена будучи родом із ставших підвладними останньому деяких традиційно-східнослов'янських анклавів Нижнього Подунав'я. Поки питання не з'ясоване, даний поодинокий факт буде, мабуть, обходитися сучасними дослідниками»³.

Так само невідомим залишається і час його появи на території Угорщини, як не з'ясованим досі є місце дочасного перебування досліджуваного фігуранта. Деякі зарубіжні історики вважають, що вперше *Iwan dictus Oroz* був згаданий у актових до-

кументах під 1288 р. (перша його ідентифікація на сторінках джерел – *Ioan Rusul*, хоча мають місце й інші предикати, наприклад *Iwan Uruz*), як зять одного з представників трансильванської знаті, северинського бана – Теодора з роду Чанад⁴. Проте уже в одному з офіційних документів «молодшого короля» Стефана V з династії Арпадів (1246–1272) від 1267 р. згадувався *janitor noster Joannes filius Iwan* (охоронець, сторож дверей Іоанн, син Івана), який допомагав своєму володарю у різноманітних військових кампаніях⁵. При цьому ми не відкидаємо ймовірності, що мова тут йшла саме про постать, яку досліджуємо.

Що ж стосується персони бана Теодора та його родини, то вони згадані в кількох угорських актах, датованих *terminus post quem* 24 серпня 1304 – *terminus ante quem* 23 жовтня 1317 рр. Однак відомі на сьогодні архонтології Угорського королівства замовчують факт управління ним Северинським банатом⁶. Точно знаємо, що Теодор мав двох синів – Михайла та Іоанна⁷. Однак ідентифікація останнього залишається доволі проблематична. Так, в дипломі угорського короля Карла I Роберта Анжуйського (1307–1342), який датується 23 жовтня 1317 р. і адресованому синам Миколи, сина Іванки – Петрові, Володиславу, Миколі й Павлові з роду Балог (рис. 1), відзначалася їхня активна участь у військових діях проти бана Теодора, які відбулися у 1316–1317 рр.:

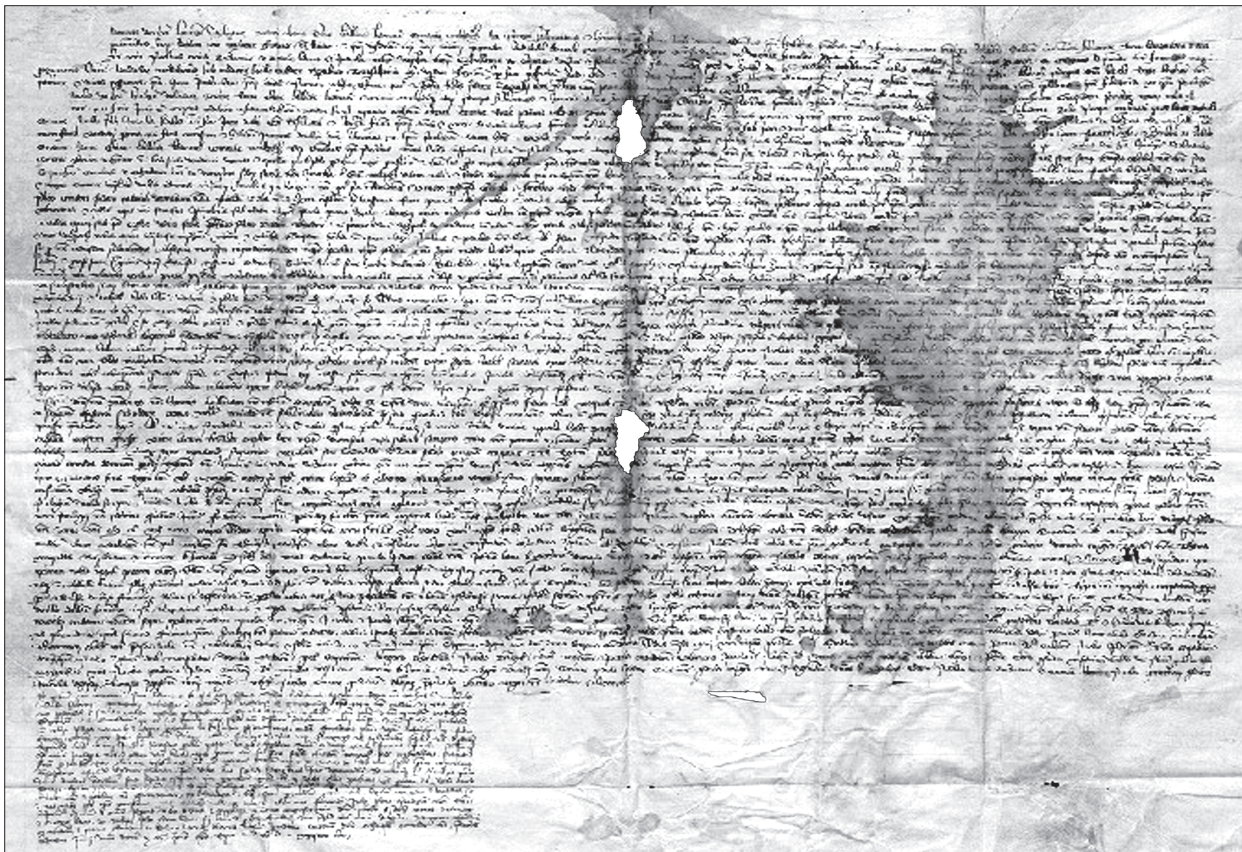

Рис. 1. Загальний вигляд диплома угорського короля Карла I Роберта Анжуйського від 23 жовтня 1317 р. (Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae: In 2 t. / Ad edendum praeparavit V. Sedlák. – Bratislava, 1987. – T. 2: (inde ab anno MCCCXV usque ad anno MCCCXXIII). – S. 124).

«[...] зрештою, коли цим магістром Павлом та іншими вірними слугами короля під цим замком названим Мехадія [тепер – комуна Мехадія, повіт Караш-Северін, Румунія. – Авт.], було схоплено бана Теодора, цей же магістр названого бана Теодора на кінському крупі вивіз з-під замку. Іоанн, син цього ж Теодора, з військом видинського деспота [? – Авт.] з тим самим магістром Павлом та іншими королівськими вірними мав сутичку. Сам Павло ж, у гідній похвали битві, самому королю обтяжений службою, здобувши перемогу й триумф, на знак перемоги привів до короля полонених Іоанна [сина бана Теодора. – Авт.] та згаданого деспота»⁸.

На цьому фоні продовжує залишатися незрозумілим, чи можна під Іваном, прозваним Руським, та Іоанном, сином бана Теодора, розуміти одну і ту саму персону. Болгарський дослідник Христо Димитров переконаний, що після того, як северинського бана схопили воїни угорського короля «Іван Русин (*Iwan dictus Oroz*) разом із рештками вцілілих болгарських військ встиг урятуватися на території, підвладній Михаїлові Шишманові, який, поза сумнівом, контролював частину Северинського банату [...]»⁹. Такої самої думки дотримувався в одній із своїх праць й інший болгарський історик Пламен Павлов¹⁰. Натомість узятим в полон видинським деспотом, швидше за все, міг бути син колишнього місцевого деспота Шишмана I († 1313) – Бела Урош (Балаур, † 1336)¹¹. Можливо, саме про нього йшла мова в документі короля Карла I Роберта. Інші варіанти нам, за браком свідчень, припустити важко. Однак болгарські документи не повідомляють нічого про захоплення видинського очільника в полон угорським королем, а відтак описання від 23 жовтня 1317 р., можливо, носило

тільки алегоричний характер, покликаний підкреслити зв'язку Павла сина Іванки з роду Балоґ. Тому не виключено, що згаданий у документі *Iohannes filius eiusdem Theodori* – саме *Iwan dictus Oroz* (рис. 2), котрий з часом зумів здобути підтримку при дворі болгарського царя Михаїла III Шишмана Асеня (1323–1330), який впродовж 1311–1322 рр. також вважався деспотом Видина (тепер – місто Видин, Видинська область, Болгарія)¹².

Перебування Івана Руського в межах володінь болгарських правителів та перебіг війн, у яких йому доводилося брати активну участь на їх боці, знайшли досить лаконічне відображення на сторінках низки нарративних джерел, у першу чергу – грецьких історичних творів¹³. Так, за повідомленням Іоанна Кантакузена у 1323 р. досліджуваний фігурант вже очолював військову залозу Філіппополя (тепер – місто Пловдив, Пловдивська область, Болгарія), яка чинила запеклий опір армії під керівництвом Андроника Молодшого – внука візантійського імператора Андроника II Палеолога (1282–1328). Як вказував сам грецький автор, який особисто брав активну участь в облозі цієї стратегічно важливої фракійської твердині, в ході її оборони *Ἰβάνης ὁ Ρῶς* (Кантакузен на сторінках своєї «Історії» переважно називає його просто *Ἰβάνης*¹⁴) показав себе як «вмілий і дуже досвідчений полководець»¹⁵. Свого часу така характеристика енергійної діяльності останнього під час оборони названої фортеці дала можливість російському історичному Пилипу Бруну зробити слушне припущення, що досліджуваний Іван почав свою військову кар'єру ще за болгарського царя Георгія II Тертера (1322–1323), який, скориставшись початком в 1321 р. громадянської війни у Візантійській

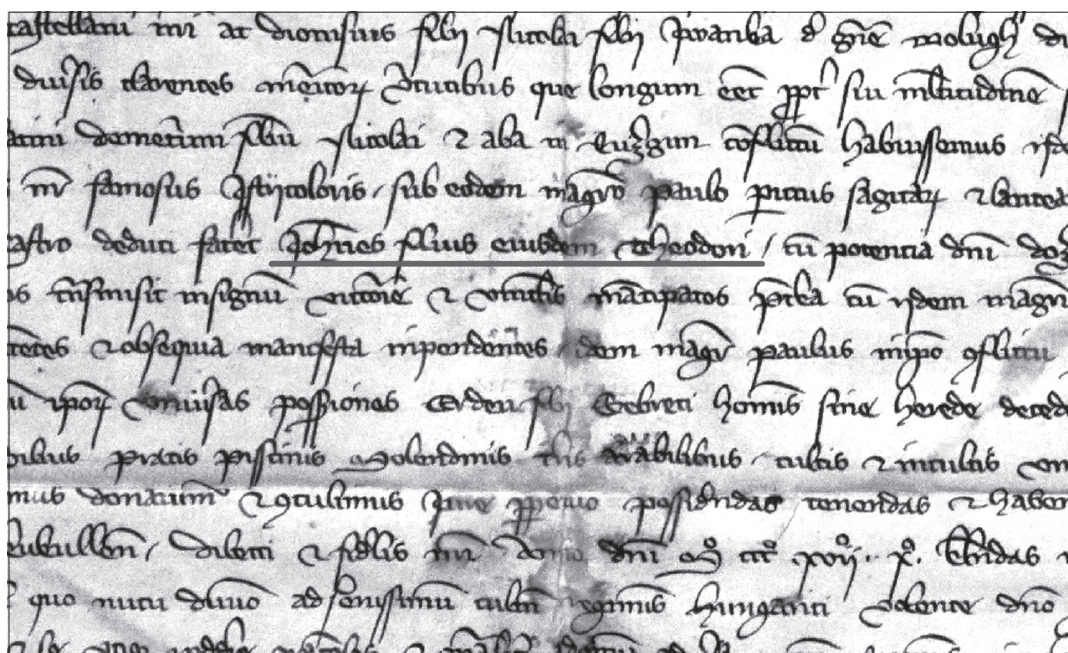

Рис. 2. Збільшений фрагмент того самого диплома короля Карла I Роберта з підкресленою згадкою «*Iohannes filius eiusdem Theodori*» (Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae... – S. 124).

імперії, відвоював у неї Філіппополь¹⁶. Це припущення підтримав і дещо поглибив Пл. Павлов, на думку якого досліджуваний руський вельможа розпочав свою службу в болгарському війську ще під кінець правління царя Федора Святослава Тертера (1300–1322). Водночас дослідник припускає, що оскільки *Ἰβάνης ὁ Ῥῶς* очолив 3000 залого вищеназваного міста, що складалася з елітних військових підрозділів, то цілком можливо він раніше брав участь в його здобутті, а після цього за царським наказом став у нього виконувати функції тимчасового *καστροφύλαξ* – коменданта фортеці¹⁷.

Загалом Іван справді досить вправно обороняв довірене йому фракійське місто від переважаючої за чисельністю армії Андроника. Болгарська залога під його енергійним керівництвом, яка складалася з 2000 піхотинців і 1000 кіннотників, упродовж чотирьох місяців облоги Філіппополя відбила усі штурми візантійців і завдала їм значних втрат у живій силі¹⁸. Повною невдачею закінчилася спроба останніх здобути фортецю і за допомогою спеціального технічного знаряддя. Так, один з німецьких інженерів, який служив у армії внука візантійського імператора й був спеціалістом з будівництва облогових машин (*τειχομαχικὰς μηχανὰς*), запевнивши Андроника Молодшого, що Філіппополь можна спробувати здобути за допомогою штурмового пристрою відповідної конструкції, спорудив для цього п'ятиповерхову рухома вежу на шістнадцяти колесах, котру обслуговувало 140 воїнів¹⁹. Під звуки бойових сурм уся візантійська армія під прикриттям вказаного технічного знаряддя рушила на черговий штурм названої фортеці. Однак підводячи облогову вежу до міських стін, нападники не помітили розташованого біля них старого водосховища, накритого прогнилими дошками, що поросли травою²⁰. Попавши на нього великий і маломаневрений штурмовий технічний пристрій з гуркотом завалився разом з усією військовою обслугою, що перебувала всередині нього. Після такої ганебної поразки під мурами Філіппополя претендент на візантійський імператорський престол наказав припинити облогу цієї фракійської твердині²¹. Безумовно, що поданий вище дещо нейтральний за тоном опис невдалого останнього штурму міста армією Андроника, який повністю ґрунтується на відомостях з твору Іоанна Кантакузена, на перший погляд справляє дуже суперечливе враження²². Однак при читанні тексту, написаного рукою політично заангажованого грецького автора, усе таки вдається прослідкувати деякий натяк на те, що вказана штучна перешкода проти візантійської армії, котра рушила на генеральний штурм фортеці, виникла не сама по собі, а була, скоріше за все, замаскованою пасткою завчасно підготовленою завдяки кмітливості Івана Руського²³.

Проте надовго втримати Філіппополь під болгарською владою руському вельможі так і не вда-

лося. Причини полягали у тому, що саме в період тривалої оборони цієї стратегічно важливої фракійської твердині раптово помер Георгій II Тертер, і в столиці Болгарського царства – Велико Тирново (тепер – місто Велико-Тирново, Великотирновська область, Болгарія) розпочалася боротьба різних політичних угруповань за царський престол, внаслідок якої перемиг вже вищезгадуваний Михаїл III Шишман²⁴. Новий болгарський цар, зібравши свої військові сили (*ὁ δὲ τὴν τε ἰδίαν στρατιὰν συναγαγὼν*) і значні за чисельністю союзні загони угровлахів (*ἐξ Οὐγκροβλάχων κατὰ συμμαχίαν οὐκ ὀλίγην*) та наймані підрозділи татаро-монголів (*ἐτι δὲ καὶ Σκυθικὴν παραλαβὼν*), відразу відправив їх на чолі з іншим своїм полководцем (*στρατηγὸς*) на допомогу Івану з його залогою обложених візантійцями у Філіппополі²⁵. Останній мав доручення разом зі своїм військом й надалі продовжувати утримувати вказану фортецю і замінити знекровлених воїнів досліджуваного нами фігуранта, які в такий спосіб «винагороджувалися за свої зусилля та мужність»²⁶. Дізнавшись про підхід свіжого болгарського війська, Іван Руський з більшою частиною своєї залози вийшов йому назустріч. Але цим відразу скористалася грецька більшість міського населення, представники якого відразу зачинили за ним ворота з одного боку Філіппополя, а з іншого – відчинили їх для родопського стратига Георгія Врієнні, котрий саме підійшов під стіни фракійської твердині зі своїми підрозділами²⁷. Внаслідок цього Іван разом зі своїм загоном і шойно прибулим царським військом був змушений повернутися на територію Болгарії.

Надалі грецькі історики тривалий час нічого не повідомляють про діяльність цього руського вельможі на службі болгарських правителів. За припущенням Пл. Павлова, таку перерву у відомостях про *Ἰβάνης ὁ Ῥῶς* можна пояснити тим, що він потрапив у немилість при дворі Михаїла III Шишмана Асеня за втрату ним Філіппополя²⁸. З таким припущенням болгарського історика важко погодитися, адже вже наступного 1324 р. царське військо при підтримці значних за чисельністю найманих підрозділів татаро-монголів здійснило вторгнення у Східну Фракію, територія якої була ними дуже сильно спустошена²⁹. Чи брав участь в цьому поході досліджуваний фігурант можна припустити тільки з певною часткою ймовірності, оскільки він добре орієнтувався у тій складній військовій ситуації, яка склалася у названій області, через те, що довгий час утримував її найпотужнішу фортецю³⁰. Скоріше можна погодитися з іншою думкою вищеназваного дослідника, за котрою тривала відсутність Івана на сторінках твору Кантакузена може пояснюватися тим, що він з волі болгарського царя виконував якісь його важливі доручення у невідомих для нас областях, політична ситуація в яких абсолютно не цікавила грецького автора³¹.

Про те, що болгарський цар Михаїл III Шишман високо цінував послуги руського вельможі, який себе проявив як «досвідчений полководець», яскраво свідчать воєнні події 1328 р. Пов'язані вони були з тим, що за рік до них у Візантії знову спалахнула збройна боротьба за владу, яку вели між собою імператор Андроник II та його внук Андроник Молодший. Проте цього разу в цей внутрішній візантійський конфлікт також втрутилися південнослов'янські держави, оскільки політичні суперечності, які виникли між Болгарським царством та Сербським королівством, якраз повністю збігалися з війною за імператорський престол в Константинополі. Відомо, що Михаїл III Шишман Асень уклав союзний договір з Андроником Молодшим, натомість як сербський король Стефан Урош III Дечанський Неманич (1322–1331) погодився допомагати Андронику II Палеологу³². Однак такий політичний розклад воєнних сил не завадив болгарському царю розпочати таємні переговори з останнім, який був доведений до відчаю після розгрому своєї армії військовими силами внука у битві на р. Мелас (точне місце її локалізації поки що невідоме) між 21 і 27 березня 1328 р.³³ Тому під виглядом допомоги Михаїл III Шишман відправив загін чисельністю у 3000 воїнів на чолі з Іваном Руським в слабо захищену та виснажену голодом візантійську столицю, а сам з великим військом, яке складалося з болгар, угровлахів і татаро-монголів, розташувався у таборі біля Діамполя (тепер – місто Ямболь, Ямбольська область, Болгарія). Як припускав П. Брун, руському вельможі болгарський цар доручив оволодіти Константинополем, що за тих політичних обставин, які склалися, було не так вже й важко для «досвідченої та енергійної» особи, якою був Іван³⁴. За повідомленням Іоанна Кантакузена, старий Андроник II, який ставився з недовірою до греків, хотів навіть віддати останньому під варту імператорський палац³⁵. Дізнавшись про наміри діда, Андроник Молодший таємно відправив до нього гінця з проханням, щоб той недовіряв болгарам і не впускав їх зі зброєю до міста. Хоча старий імператор відповідав внуку, щоб той за нього не турбувався, усе ж прислухався до його порад і наказав на короткий час впустити до Константинополя тільки Івана Руського у супроводі невеликого числа його вершників³⁶. Скоро під стіни візантійської столиці підійшла армія під керівництвом самого Андроника Молодшого, який на той час вже оголосив себе імператором, і розташувалася навпроти болгарського табору. Оскільки справа між ними ще поки що не доходила до формального оголошення війни, обидва керівники провели між собою дипломатичні переговори. Результат останніх не змусив себе довго чекати, оскільки внук Андроника II водночас відправив посла до Михаїла III Шишмана Асеня зі скаргою на порушення умов союзного договору. Болгарський цар, дізнавшись про

прибуття молодого імператора, відправив наказ Івану разом з його загоном негайно повертатися назад³⁷. 24 травня 1328 р. новий візантійський імператор Андроник III Палеолог (1328–1341) вступив до Константинополя і, не зустрічаючи опору, без збройної боротьби оволодів ним. Старий імператор під тиском онука зрікся престолу і з його дозволу ще деякий час проживав у палаці останнього. Проте скоро за намовою наближених до молодого імператора осіб його таки змусили прийняти постриг. Помер Андроник II Палеолог 13 лютого 1332 р. як чернець під ім'ям Антоній³⁸.

Із закінченням громадянської війни у Візантійській імперії, яка точилася з перервами в 1321–1328 рр., знову зникають на деякий час повідомлення про досліджуваного нами фігуранта зі сторінок грецьких історичних творів. Хоча далі в них знайшла лаконічне відображення головна подія сербсько-болгарської війни – битва під Велбуждом (тепер – місто Кюстендил, Кюстендильська область, Болгарія) 28 липня 1330 р., але чи брав в ній участь не раз згадуваний Кантакузеном полководець *Ἰβάνης*, досі залишається невідомим. Відомо лише, що за словами Никифора Григори, цар Михаїл III Шишман на чолі «багаточисельного війська – дванадцять тисяч тубільних воїнів [болгар і угровлахів. – *Авт.*] і ще три тисячі найманих скіфів [татаро-монголів. – *Авт.*]» зіштовхнувся з «великим військом, яке блиском своєї зброї засліплювало очі тих, хто дивився на нього», котрим керував король Стефан Урош III Дечанський³⁹. Як відомо, у підсумку болгарський правитель зазнав нищівної поразки, яка коштувала йому власного життя, про що виразно також свідчить фрагмент ікони життя вищеназваного сербського короля (рис. 3), котра датується кінцем XVI ст. З цього приводу Пл. Павлов писав, що, у свою чергу, середньовічні «сербські автори зосереджувалися предметно на ролі володарів і акцентували усю увагу на смерті царя Михаїла III Шишмана Асеня, царюванні їх сербського протеже Івана Стефана (1330–1331) і т. д.»⁴⁰. Все це, на його думку, пояснює відсутність свідчень про долю Івана Руського, але якщо враховувати, що він належав до числа «дуже досвідчених» болгарських полководців, то «ймовірно брав участь в цій вирішальній битві»⁴¹. Наразі, через відсутність надійних відомостей з писемних джерел ми не можемо ні підтвердити, ні спростувати це припущення, висловлене болгарським істориком.

Проте точно відомо, що надалі Іван був полководцем у болгарського царя Івана Александра Асеня (1331–1371) – рідного племінника Михаїла III Шишмана, якому він допоміг здобути престол у Велико Тирново. До цього також слід додати, що як один з найвищих військових керівників останнього досліджуваного фігурант брав участь в битві під Русокастро (тепер – село Русокастро, Бургаська область, Болгарія), яка відбулася 18 липня 1332 р.,

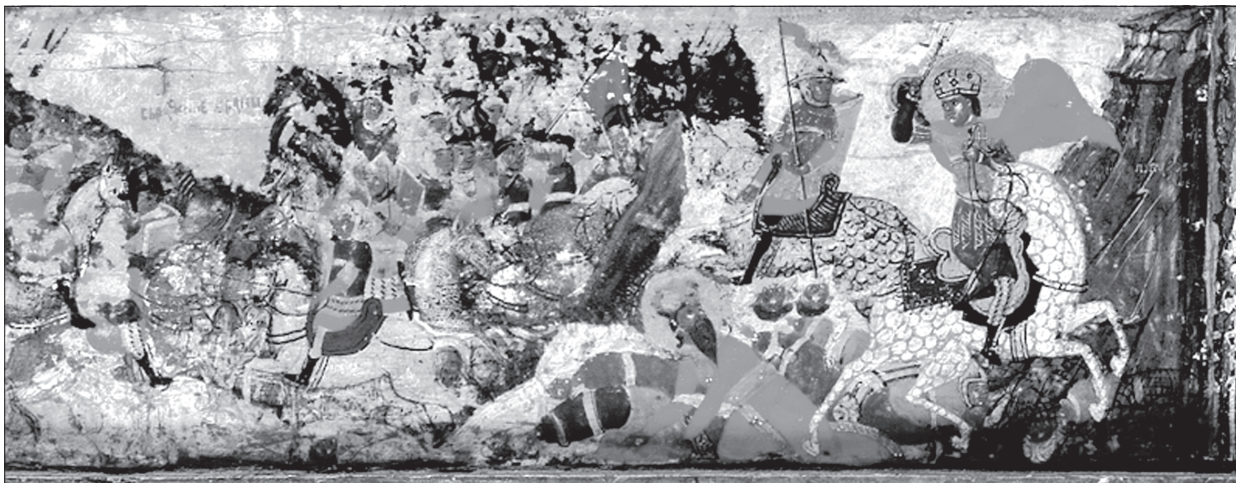

Рис. 3. Битва під Велбуждом 1330 р. Фрагмент ікони життя Стефана Уроша III Дечанського кінця XVI ст. (Томац П. Велбушка битка // Војноисторијски гласник. – 1952. – Бр. 4. – С. 101).

про що стисло повідомляється у творі Іоанна Кантакузена⁴². В ній болгарське військо за активної підтримки найманих підрозділів татаро-монголів (*στρατιά ἀπὸ Σκιδδῶν*) розгромило візантійську армію на чолі з самим імператором Андроником III. Більшість сучасних дослідників припускає, що в цій перемозі царя Івана Александра не останню роль відіграв Іван Руський, який черговий раз продемонстрував свій військовий талант⁴³. Цілком можливо, що саме за його розпорядженням, як повідомляється у Григори, болгарські військові сили «широко розтягнувши правий і лівий фланги, а всередині маючи самі важкоозброєні частини, плюс багаточисельний ар'єгард, немов якась міцна основа» розпочали наступ на візантійські підрозділи, котрі за наказом імператора стягнули «в один загальний стрій з подвійним фронтом, якому була надана форма півмісяця»⁴⁴. Однак вирішального флангового удару по армійських частинах Андроника III Палеолога в цій битві завдала татаро-монгольська кіннота, яка спочатку була вишикувана у резервному другому ешелоні війська Івана Александра Асеня. Візантійські стратіоти, помітивши, що остання почала «напад на [їх. – Авт.] тил, після незначного спротиву обернулися на втечу і були переслідувані так до [фортеці. – Авт.] Русокастро»⁴⁵. Крім повідомлень писемних джерел, про вагомий роль найманих підрозділів татаро-монголів у цій перемозі свідчать також нещодавні дослідження поля самої битви, де болгарськими археологами були знайдені матеріальні докази їх присутності. Це своєрідні форми наконечників стріл від лука (рис. 4, 1, 3-4), характерні для старожитностей саме цих степових кочівників, які виявлені не тільки в цьому регіоні, але й під час земляних робіт на багатьох інших середньовічних пам'ятках у Східній Європі⁴⁶.

Активна участь татаро-монгольської кінноти у битві під Русокастро, в якій досліджуваний нами

Іван знову проявив себе як «досвідчений полководець», повністю спростовує тезу Ф. Шабульдо, що останній також дотримувався «антиординської позиції» так само, як і болгарські царі з роду Тертерів – Федір Святослав та його син і наступник Георгій II⁴⁷. При цьому на підтвердження своєї думки український історик посилався на те, що в час ще свого перебування в Філіппополі неодноразово згадуваний Кантакузен в своїй «Історії» називає у «складі залоги, що оборонялася на чолі з Іваном Русиним, воєначальників з аланів Ітіла і Теміра, угорця Інаса, болгарських та аланських вершників, важкоозброєних піхотинців, але нічого не говорить про ординців»⁴⁸. Натомість інший вітчизняний дослідник Олег Бубенок в одній з своїх останніх праць переконливо довів, що згадані у вищенаведених грецьких авторів «алани-аси (*Αλανοί*)» під керівництвом руського вельможі, коли той обороняв фракійську твердиню від візантійської армії, це фактично є ті самі «татаро-монголи (*Σκιδδαις*)»⁴⁹. Крім того, правильне тактичне застосування військових найманих підрозділів останніх у битві під Русокастро дають підстави для того, щоб також зробити умоглядне припущення, за яким Іван десь ще раніше здобув ці необхідні військові навички. Однак про місце, де він міг цього саме навчитися, доводиться лишень здогадуватися⁵⁰.

На думку деяких болгарських істориків, оскільки *Ἰβάνης ὁ Ῥώς*, без сумніву, належав до осіб, найближчих до Івана Александра і тактично вмів використовувати кінні підрозділи в битві, то цілком можливо останній перед тим надав йому титул *πρωτοστράτορος* – начальника царської конюшні⁵¹. Саме тому руському вельможі як «своєму одному з найбагатродніших» осіб із оточення болгарський цар доручив проведення мирних переговорів з Андроником III після перемоги над ним. Відомо, що Іван успішно справився із покладеною на нього

місією, і мирний договір між обома правителями було укладено в найкоротший термін⁵². Про подальшу діяльність досліджуваного фігуранта у творах грецьких авторів більше не згадується. Можна лише припустити, що до володінь болгарських правителів ця особа потрапила із земель, підвладних династії Арпадів, очевидно, вже у віці, що дозволяв не тільки одружуватися, але й набути достатньо значні навички у військовій справі й дипломатії. Так, румунська дослідниця Марія Голбан вважала, що станом на 1288 р. йому могло бути не менше 18 років, натомість у 1333 р., коли *Iwan Oroz* востаннє згаданий у писемних джерелах, автор переконана, що це вже був чоловік приблиз-

но 63-річного віку⁵³. Наскільки це висловлене припущення відповідає реальному стану речей, нам важко сказати через відсутність необхідних документальних повідомлень. Проте жодних суджень з цього приводу в наявній історіографії ми більше не знаходимо. Навіть у вже неодноразово згадуваних роботах Пл. Павлова нічого про вік досліджуваної особи не повідомляється⁵⁴.

Не менш суперечливі дані залишилися і про ймовірних нащадків Івана Руського. Зокрема, у низці актових документів, виданих між 18 та 27 липня 1329 р. королівським суддею Павлом, розглядалося питання про затвердження за Симоном із поселення *Zohay* та сином Деметера – Беке земель

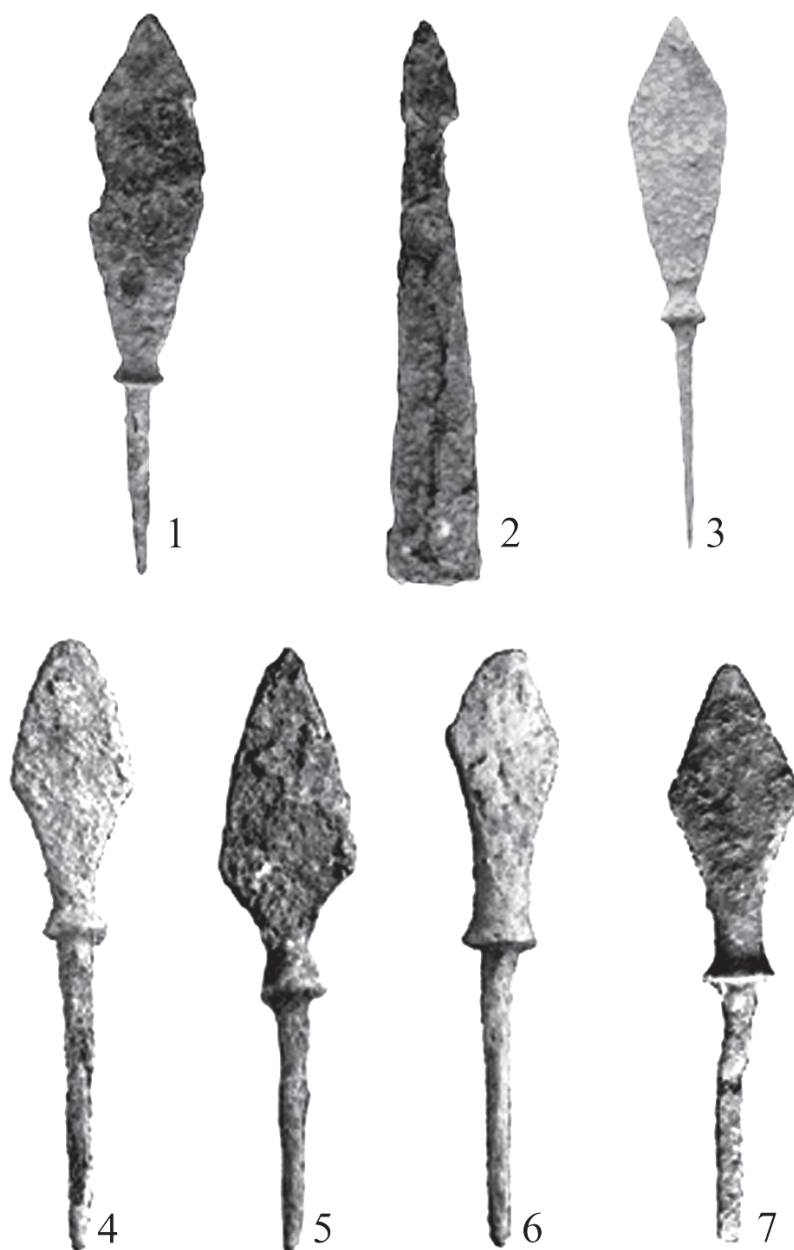

Рис. 4. Наконечники стріл з поля битви під Русокастро 1332 р. (Фото А. Федорука):
1, 3 – татаро-монгольські веслоподібні; 2 – генуезький «болт»; 4 – татаро-монгольський «зрізень»;
5 – болгарський трикутний; 6-7 – болгарські ромбоподібні.

Hohtunmonustura (тепер – село Айтоньмоноштора, медьє Чанад, Угорщина) та *Serian* (тепер – село Серьєн, медьє Чанад, Угорщина), що знаходилися в комітаті Чанад⁵⁵. Подібні земельні питання вирішувалися за умов, якщо жоден із сусідів, а також інших мешканців, які могли проживати тут, або ж володіти спірними землями, не висловлювали свого незадоволення. У даному випадку проти такого наділення був невідомого статусу *Ioannus (dictus) Vrus*, який і висловив власну думку за присутності короля Карла I Роберта 1 серпня 1329 р.⁵⁶

Залишається досі також не до кінця встановленим і точне первинне місце проживання досліджуваного Івана. Так, Алмоші Тібор, угорський упорядник актів періоду правління династії Анжу, вважав, що мова йде про персону *genere Ruthenus*, натомість в більшості угорських археографів кінця XIX ст. такої впевненості не було. В усіх наявних документах Іван ідентифікується як *dictus Vrus*⁵⁷. Не мав щодо даної персони чіткого уявлення і Дьордь Дьорффі, який відзначав, що між 1232 та 1329 рр. поселення Серьєн жодного разу в документах не фігурує⁵⁸. Поселення Айтоньмоношора відоме від 1315 р., хоча автор припускав, що воно могло виникнути в IX ст. від імені одного з угорських вождів Айтона⁵⁹. Який зв'язок з цими селами мав досліджуваний Іван Руський – за браком відповідних писемних джерел залишається невідомо, однак за своїм віком ця персона цілком могла доводитися сином *personae nominae Iwan dictus Oroz*. Крім того, під 1350 р. відомий також акт угорського короля Людовіка I Анжуйського (1342–1382) про пожалування Івану – сину «Івана Руса» в комітаті Орадеа⁶⁰.

Залишається також незрозумілим, чи можна вважати сином Івана Руського особу, відому як *Iwan dictus Oroz* – фігуранта угорських дипломів від 1358 та 1360 рр.⁶¹ Вказані документи були видані у одній з королівських резиденцій – Вишеграді, й переважно відображають судові справи, які були не пов'язані з місцем дочасного проживання Івана Руського в Трансильванії або ж Чанадському комітаті. Відтак як довести, так і спростувати родинну приналежність названих осіб за браком відповідних джерел поки що неможливо.

Таким чином, постать досліджуваної персони без перебільшення є однією з найяскравіших у порівнянні з багатьма тими особистостями, що вели активну діяльність в політичному житті Угорщини та Болгарії на період кінця XIII – першої половини XIV ст., коли в обох державах точилися масштабні внутрішні та зовнішні збройні конфлікти. І незважаючи на те, що предикати його імені у латиномовних грамотах та дипломах писалися як *Ioan Rusul* чи *Iwan dictus Oroz* і т. д., а в грецьких історичних творах – *Ἰβάνης ὁ Ῥώς*, усі вони свідчать про одне, що сучасники постійно намагалися виразно підкреслити руське походження цього визначного середньовічного полководця і дипломата.

¹ Поняття «Руський» цього разу свідомо береться в лапки, оскільки немає докладної інформації, звідки саме був досліджуваний фігурант – з Київської, Галицької чи Волинської земель. Галицькі землі у XIII – на початку XIV ст. не завжди ототожнювалися з Руссю навіть за умов правління тут від 1198/1199 р. (з перервами) представників київської за походженням князівської династії Романовичів. Про останнє детальніше див.: Волошук М. М. «Русь» в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції. – Івано-Франківськ, 2014. – С. 112-125.

² Наприклад див.: Брун Ф. Догадки касательно участия русских в делах Болгарии в XIII и XIV ст. // Журнал Министерства народного просвещения. – 1878. – Ч. 200. – С. 236-238; Флоринский Ф. Южные славяне и Византия во второй четверти XIV в. – СПб., 1882. – С. 12-22, 36-39; Сохань П. С. Очерки истории украинско-болгарских связей. – К., 1976. – С. 31; Holban M. Din cronica relațiilor Româno-Ungare în secolele XIII – XIV. – București, 1981. – P. 96-97; Шабульдо Ф. М. Галицко-Волынское княжество и Тырновская Болгария на пути к политическому сотрудничеству в начале XIV в. // Культурные и общественные связи Украины со странами Европы. – К., 1990. – С. 44-45, 47; Божилон И., Гюзелев В. История на средновековна България VII – XIV в. – София, 1999. – С. 554, 566-568, 584. Про цю визначну постать поки що написаний тільки один спеціальний біографічний нарис, див.: Павлов Пл. Иван Русина – болгарски военачалник и политически деец от първата половина на XIV в. // Известия на Института за военна история. – София, 1983. – Т. 36. – С. 223-232.

³ Шабульдо Ф. М. Галицко-Волынское княжество и Тырновская Болгария... – С. 44-45. Розвиваючи думку останнього, два російських історика Ірина Коновалова і Валерій Перхавко зазначили, що писемні джерела та археологічні пам'ятки «фіксують перебування в районі Нижнього Подунав'я вихідців з Русі протягом усього досліджуваного періоду, в тому числі й в післямонгольський час. Поряд з рядовими переселенцями можна згадати й добре відомі у середньовічній Болгарії XIII – XIV ст. імена – деспота Якова-Святослава, полководця Івана Русина» (Коновалова І. Г., Перхавко В. Б. Древняя Русь и Нижнее Подунавье. – М., 2000. – С. 194).

⁴ Holban M. Din cronica relațiilor Româno-Ungare... – P. 96; Павлов Пл. Бунтари и авантюристы в средновековна България. – Варна, 2005. – С. 189.

⁵ Documente privitoare la Istoria Românilor: in 9 v. (далі – DIR) / Culese de E. de Hurmuzaki. – București, 1887. – V. 1: (1199 – 1345). – P. 333.

⁶ Zsoldos A. Magyarország világi archontológiája 1000 – 1301. – Budapest, 2011. – Old. 49-50.

⁷ Anjou-kori oklevéltár (далі – AKOkI) / Szer. Gy. Kristó. – Budapest–Szeged, 1990. – T. 1: (1301–1305). – Old. 314; AKOkI / Szer. Gy. Kristó. – Budapest–Szeged, 1994. – T. 3: (1311–1314). – Old. 385; AKOkI / Szer. Gy. Kristó. – Budapest–Szeged, 1996. – T. 4: (1315–1317). – Old. 228-229.

⁸ «[...] ceterum cum per ipsum magistrum Paulum et alios fideles regios Theodorum banum vinculis mancipatum subtraheretur, Michald nuncupatum transmisisset et idem magister Paulus ipsum Theodorum banum in caudis equorum sub ipso castro deduci faceret, Iohannes filius eiusdem Theodori cum potencia domini Dozpoch de Budinio cum eodem magistro Paulo et aliis fidelibus regiis conflictum habuisset, ipse magister Paulus in ipsa pugna laudabilia ipsi regi inpendens servicia et victoriam ac triumphum reportans de eodem de hominibus

eiusdem Iohannis et dicti Dozpoch ipsi regi captos transmisit in signum victorie et mancipatiae», див.: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae*: In 2 t. (далі – RDSI) / *Ad edendum praeparavit V. Sedlák*. – Bratislava, 1987. – Т. 2: (inde ab anno MCCCXV usque ad anno MCCCXXIII). – S. 124. Угорськомовну регесту див.: АКОКl. – Т. 4: (1315–1317). – Old. 228-229.

⁹ Димитров Х. Българо-унгарски отношения през средновековието. – София, 1998. – С. 209.

¹⁰ Павлов Пл. Бунтари и авантюристи... – С. 189-190. Однак жоден болгарський історик до цього часу детально не аналізував вищенаведений актовий документ угорського короля.

¹¹ Димитров Х. Българо-унгарски отношения... – С. 215.

¹² Иречек К. Й. История болгар. – Одесса, 1878. – С. 380-390; Ников П. История на Видинското княжество до 1323 г. – София, 1922. – С. 63-70, 83-84; Краткая история Болгарии. С древнейших времен до наших дней / Отв. ред. Г. Г. Литаврин. – М., 1987. – С. 148-150.

¹³ Наприклад див.: Никифор Григора. История ромеев=Ρωμιαϊκή ιστορία / Пер. с греч. Р. В. Яшунского. – СПб., 2013. – Т. 1. (Книги I – IX). – С. 319-322, 347-350, 370-374; Iohannis Cantacuzeni ex imperatoris historiarum / Cura L. Schopeni. – Bonnae, 1828. – Lib. IV: (graece et latini). – S. 170-187, 465-468.

¹⁴ Iohannis Cantacuzeni ex imperatoris historiarum... – S. 178, 296-299, 468.

¹⁵ «[...] κατά τε χεῖρα γενναῖος καὶ ἐπιεικότατος στρατηγῆν», див.: Iohannis Cantacuzeni ex imperatoris historiarum... – S. 173.

¹⁶ Iohannis Cantacuzeni ex imperatoris historiarum... – S. 170-172; Брун Ф. Догадки касательно участия русских в делах Болгарии... – С. 236; Цветкова Б. Българо-византийските отношения през царуването на Тодор Светослав // Известия на семинарите при историко-филологически факултет на университета «Климент Охридски». – София, 1948. – Т. 3. – С. 29; Бурмов А. Избрани произведения. – София, 1968. – Т. 1. – С. 225.

¹⁷ Павлов Пл. Иван Русина – български военачальник и политически деец... – С. 226.

¹⁸ Сохань П. С. Очерки истории украинско-болгарских связей... – С. 31; Павлов Пл. Иван Русина – български военачальник и политически деец... – С. 226. За необ'єктивним повідомленням Іоанна Кантакузена, в боях під Філіппополе у византійців було багато поранених і лише «трое вбитих» (Iohannis Cantacuzeni ex imperatoris historiarum... – S. 174).

¹⁹ Iohannis Cantacuzeni ex imperatoris historiarum... – S. 173-174; Иречек К. Й. История болгар... – С. 539.

²⁰ Iohannis Cantacuzeni ex imperatoris historiarum... – S. 173-174.

²¹ Ibidem. – S. 174.

²² Ibidem. – S. 174-175.

²³ Иречек К. Й. История болгар... – С. 382-383, 539.

²⁴ Дивно, що цієї деталі не помітили інші дослідники, див: Иречек К. Й. История болгар... – С. 539; Бурмов А. Избрани произведения... – С. 227-230; Павлов Пл. Иван Русина – български военачальник и политически деец... – С. 226-227.

²⁵ Iohannis Cantacuzeni ex imperatoris historiarum... – S. 175.

²⁶ Ibidem. – S. 175-176. З цього приводу коментарі див.: Павлов Пл. Иван Русина – български военачальник и политически деец... – С. 227.

²⁷ Iohannis Cantacuzeni ex imperatoris historiarum... – S. 176; Успенский Ф. И. История Византийской империи. – М., 1996. – Т. 3. – С. 550. В болгарській історіографії побутує припущення, що це зробили представники «патріотично налаштованої» місцевої грецької аристократії, які, користуючись своїм значним впливом в місті, відкрили ворота Філіппополя перед византійським військом (Павлов Пл. Иван Русина – български военачальник и политически деец... – С. 227-228; Божилов И., Гюзелев В. История на средновековна България... – С. 554-555).

²⁸ Павлов Пл. Иван Русина – български военачальник и политически деец... – С. 228.

²⁹ Iohannis Cantacuzeni ex imperatoris historiarum... – S. 177-179; Шабульдо Ф. М. Галицко-Волынское княжество и Тырновская Болгария... – С. 48.

³⁰ На думку Пл. Павлова, який посилається на відповідні повідомлення Кантакузена, болгарська військова залога у Філіппополі була настільки сильною, що не лише могла успішно оборонятися, але й вести наступальні дії. Тому, за його припущенням, Иван планував відвоювати й інші византійські фортеці в тій самій області. Про це див.: Павлов Пл. Иван Русина – български военачальник и политически деец... – С. 226-227.

³¹ Павлов Пл. Иван Русина – български военачальник и политически деец... – С. 228.

³² Острогорський Г. Історія Візантії. – Львів, 2002. – С. 463; Каждан А. П., Литаврин Г. Г. Очерки истории Византии и южных славян. – М., 1958. – С. 270; Бурмов А. Избрани произведения... – С. 241.

³³ Iohannis Cantacuzeni ex imperatoris historiarum... – S. 290-295; В історичному творі Н. Григори вона називається битвою поблизу р. Мавропотам (Никифор Григора. История ромеев=Ρωμιαϊκή ιστορία... – С. 317).

³⁴ Брун Ф. Догадки касательно участия русских в делах Болгарии... – С. 236-237. Серед багатьох істориків поширеною є думка, що Михаїл III Шишман Асень переслідував мету об'явити себе «царем і самодержцем болгарів та ромеїв», так само як це свого часу зробив Симеон I Великий (Брун Ф. Догадки касательно участия русских в делах Болгарии... – С. 237; Иречек К. Й. История болгар... – С. 284-285; Бурмов А. Избрани произведения... – С. 249-250; Божилов И., Гюзелев В. История на средновековна България... – С. 567).

³⁵ Iohannis Cantacuzeni ex imperatoris historiarum... – S. 296-297.

³⁶ Iohannis Cantacuzeni ex imperatoris historiarum... – S. 297-298; Брун Ф. Догадки касательно участия русских в делах Болгарии... – С. 236-237; Иречек К. Й. История болгар... – С. 285.

³⁷ Iohannis Cantacuzeni ex imperatoris historiarum... – S. 299-300; Иречек К. Й. История болгар... – С. 285; Бурмов А. Избрани произведения... – С. 250.

³⁸ Успенский Ф. И. История Византийской империи... – С. 552; Острогорський Г. Історія Візантії... – С. 463.

³⁹ Никифор Григора. История ромеев=Ρωμιαϊκή ιστορία... – С. 348-349. Про перебіг самої битви див.: Томац П. Велбушка битка // Воїноісторійски гласник. – 1952. – Бр. 4. – С. 99-111; Шкриванић Г. А. Битка код Велбужда 28. VII. 1330. г. // Весник Војног музеја. – Београд, 1970. – Т. 16. – С. 67-76.

⁴⁰ Павлов Пл. Иван Русина – български военачальник и политически деец... – С. 230-231.

⁴¹ Там само. – С. 231.

⁴² Iohannis Cantacuzeni ex imperatoris historiarum... – S. 467-468.

⁴³ Ангелов Д. Българо-византийските отношения през периода 1331 – 1341 г. при царуването на Иван Александър // Военноисторически сборник (далі – ВС). – 1973. – № 1. – С. 49; Павлов Пл. Иван Русина – български военачальник и политически деец... – С. 231.

⁴⁴ Никифор Григора. История ромеев=Ρωμναϊκή ἱστορία ... – С. 371-372. Детальніше про цю битву див.: Атанасов Щ., Дуйчев И., Ангелов Д., Цанкова-Петкова Г., Христов Д., Чолпанов Б. Българското военно изкуство през феодализма. – София, 1958. – С. 231-236; Ангелов Д. Българо-византийските отношения... – С. 37-48; Чолпанов Б., Александров Е. Войската и войните на Второто Българско царство (1185 – 1396) // Военна история на българите от древността до наши дни / Под ред. на Д. Зафиров, Е. Александров. – София, 2007. – С. 171-174.

⁴⁵ Iohannis Cantacuzeni ex imperatoris historiarum... – S. 466. Хоча грецький автор визнав, що дуже багато стратіотів загинуло від рук татаро-монголів, проте далі свідомо подав сфальсифіковані дані про втрати візантійської армії в битві під Русокастро. Згідно з ними, в останній загинуло і потрапило у полон лише 37 вершників, з них 6 із імператорської гвардії і 65 піхотинців, що не може відповідати дійсності.

⁴⁶ Медведев А. Ф. Татаро-монгольские наконецники стрел в Восточной Европе // Советская археология. – 1966. – № 2. – С. 50-60; Артемьев А. Р. Проблемы выделения монголо-татарского комплекса вооружения среди древнерусских материалов XIII в. // Восточная Европа в Средневековье: К 80-летию В. В. Седова. – М., 2004. – С. 143-147; Возний І. П., Федорук А. В. Вістря стріл X – XIV ст. з території між Верхнім Сіретом та Середнім Дністром // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – Львів, 2010. – № 670. Армія та держава. – С. 33-37.

⁴⁷ Шабульдо Ф. М. Галицко-Волынское княжество и Тырновская Болгария... – С. 47.

⁴⁸ Там само. – С. 47.

⁴⁹ Більше того, на думку цього автора, саме «алани, включені до складу монгольських військ, допомогли монголам завоювати інші народи і країни. У відповідності з цим у створених монголами державах – Улусі Джучі та імперії Юань – алани-аси стали знаряддям військового панування монгольської меншості. Складається враження, що монголи активно використовували потенціал аланів, тому що останні, з одного боку, успадкували старі сарматські традиції бою на відкритій місцевості, а з іншого – запозичили у осілих народів правила ведення бою на пересіченій місцевості. Це позначилося на особливостях озброєння, тактиці ведення бою і військової організації, яку практикували алани, що, в принципі, як можна краще відповідало системі організації монгольського війська» (Бубенок О. Б. Аланы-асы в Золотой Орде (XIII – XV вв.). – К., 2004. – С. 231, 293).

⁵⁰ Це могло відбутися і на Русі, де місцеві князі, як васали золотоординських ханів, у другій половині XIII – на початку XIV ст. були змушені брати участь в поході татаро-монгольських військ (Бутанаев В. Я. Военное искусство тюрко-монгольских кочевников и его влияние на развитие ратного дела средневековой Руси // Военное дело номадов Северной и Центральной Азии. Сборник научных трудов. – Новосибирск, 2002. – С. 169-176; Волощук М. М. Вплив Золотої Орди на еволюцію русько-угорських військово-політичних взаємин останньої чверті XIII ст. // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. – К., 2007. – Серія «Історія, економіка, філософія». – Вип. 13. – С. 23-30; Почакаев Р. Ю.

Русские войска в золотоординских военных кампаниях (к вопросу о статусе вассальных правителей в государстве Чингизидов) // Золотоординская цивилизация. Сборник статей. – Казань, 2010. – Вып. 3. – С. 36-44). В Угорщині у другій половині XIII – першій чверті XIV ст. королі часто користувалися послугами половецьких лучників. Зокрема, останні брали активну участь в битвах під Дюрнкрутом (26. VIII. 1278) та Мюльдорфом (28. IX. 1322) у складі угорських військ, які підтримували австрійських претендентів на престол Священної Римської імперії (Дельбрюк Г. История военного искусства в рамках политической истории: В 4 т. – СПб., 1996. – Т. 3. – С. 265, 341-342; Kusternig A. Bitva na Moravském poli (u Suchých Krut a Jedenspeigen) 26. srpna 1278 // Česko-rakouské vztahy ve 13. století. – Praha, 1998. – S. 163-189; Schieren S. Die Schlacht bei Mühlendorf am 28. September 1322 // Die Schlacht bei Mühlendorf am 28. September 1322: Ursachen – Ablauf – Folgen / Red. J. Steinbichler. – Mühlendorf 1993. – S. 33-68). Відомо також, що у болгарському військовому мистецтві використання союзних і найманих підрозділів степових кочівників практикувалося ще з часів перших царів з династії Асенів. Так, у кінці XII – першій половині XIII ст. це були половці, а в першій половині XIV ст. – татаро-монголи (Расовский Д. А. Роль половцев в войнах Асений с Византийской и Латинской империями в 1186 – 1207 гг. // Списание на Българската Академия на науките. – София, 1939. – Т. 58. – С. 203-211; Павлов Пл. Монголотатари на българска военна служба в начало на XIV в. // ВС. – 1987. – Кн. 2. – С. 112-120; Його ж. Куманите в българската военна история // ВС. – 1990. – Кн. 7. – С. 14-23; Його ж. България и нейните военни съюзници от Северното Причерноморие (XII – XIV в.) // Българите в Северното Причерноморие. Изследования и материали. – Одеса, 2006. – Т. 9. – С. 49-60; Князький И. О. Византия и кочевники южнорусских степей. – СПб., 2003. – С. 116-142).

⁵¹ Ников П. Кое е бил Синадин, чичата на цар Иван Александра // Известия на историческо дружество. – София, 1910. – Т. 3. – С. 220, 221, 223; Ангелов Д. Българо-византийските отношения... – С. 49; Павлов Пл. Иван Русина – български военачальник и политически деец... – С. 231-232.

⁵² Iohannis Cantacuzeni ex imperatoris historiarum... – S. 468-469; Никифор Григора. История ромеев=Ρωμναϊκή ἱστορία ... – С. 273-274; Брун Ф. Догадки касательно участия русских в делах Болгарии... – С. 238.

⁵³ Holban M. Din cronica relațiilor Româno-Ungare... – P. 97.

⁵⁴ Павлов Пл. Иван Русина – български военачальник и политически деец... – С. 223-232; Його ж. Бунтари и авантюристи... – С. 189-198.

⁵⁵ AKOkl / Szer. T. Almási. – Budapest – Szeged, 2003. – Т. 13: (1329). – Old. 201, 218.

⁵⁶ Ibidem. – Old. 218.

⁵⁷ A Nagymihályi és Sztárai gróf Sztáray család oklevéltára / Szer. Gy. Nagy. – Budapest, 1887. – К. 1. (1234 – 1396). – S. 59-60.

⁵⁸ Györffy Gy. Az Árpádkori Magyarország történeti földrajza: 4 k-ban. – Budapest, 1966. – К. 1. (A – Cs). – Old. 869.

⁵⁹ Ibidem. – Old. 846.

⁶⁰ Holban M. Din cronica relațiilor Româno-Ungare... – P. 97.

⁶¹ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis (далі – CDH) / Studio et opera G. Fejer. – Buda, 1833. – Т. 9. – V. 2. – S. 729; CDH / Studio et opera G. Fejer. – Buda, 1834. – Т. 9. – V. 3. (1359–1366). – S. 203-204.

Мирослав ВОЛОЩУК
(Івано-Франківськ),
Андрій ФЕДОРУК
(Чернівці)

«Ioan Rusul» ИЛИ «Ἰβάνης ὁ Ῥώς»:
ИЗ ИСТОРИИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РУССКОГО ВЕЛМОЖИ
В ВЕНГЕРСКОМ КОРОЛЕВСТВЕ И
БОЛГАРСЬКОМ ЦАРСТВЕ ПОД КОНЕЦ XIII
– ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XIV В.

В статті розглядається одна з малоисследованных страниц русско-венгерско-болгарских отношений, которая связана с политической деятельностью Ивана, прозванного Русским, под конец XIII – первой половине XIV вв. Кратко излагаются известия из венгерских актов документов, датированных 1267 и 1288 гг., в которых впервые упоминается *Iwan dictus Oroz*. Особое внимание уделяется анализу диплома венгерского короля Карла I Роберта Анжуйского от 23 октября 1317 г., адресованного сынам Николая из рода Балог. Согласно данным этого актового документа, исследуемый фигурант, возможно, был родственно связан с северинским баном Теодором из рода Чанад. Указывается, что *Ioan Rusul* мог принять активное участие в вооруженном выступлении трансильванской знати против королевской власти в Венгрии. Отмечается, что вследствие жестокого подавления выступления знати он эмигрировал в Болгарию, где стал известным под именем *Ἰβάνης ὁ Ῥώς*. На основании сообщений греческих исторических сочинений освещается активная военная деятельность последнего на службе болгарских царей из династий Тертеров и Шшиманов. Раскрывается его выдающаяся роль в обороне Филиппополя (1323) и битве при Русокастро (1332). Делается попытка определения возможных потомков Ивана Русского и возможного первоначального его места жительства.

Ключевые слова: Иван Русский, королевский диплом, Венгрия, полководец, Болгария, война.

Myroslav VOLOSHCHUK
(Ivano-Frankivsk),
Andriy FEDORUK
(Chernivtsi)

«Ioan Rusul» OR «Ἰβάνης ὁ Ῥώς»:
FROM THE HISTORY
OF POLITICAL ACTIVITY OF RUS NOBLES
IN KINGDOM OF HUNGARY AND
BULGARIAN KINGDOM AT THE END OF XIII
– FIRST PART OF THE XIV C.

One of the unexplored historical pages of the relations between Rus, Hungary and Bulgaria, which is connected with the political activity of Ivan, who was called Ruskyi, at the end of XIII – the first part of the XIV century, is elucidated in this article. The news from the Hungarian official documents, dating from 1267 and 1288, where was first mentioned *Iwan dictus Oroz*, are briefly submitted too. Particular attention is paid to the analysis

of the diploma of Hungarian King Charles I Robert of Anjou from October 23, 1317, addressed to the Mykola's sons of the Balog's family. According to this studied document, the investigational person was probably linked to the family of Severynskyi ban Theodore of the Chanad's family. The author mentions that *Ioan Rusul* could take an active part in the armed actions of Transylvanian nobles against the royal power in Hungary. It is noted, that due to the brutal suppression of the nobles' rebellion, he emigrated to Bulgaria, where he became known as *Ἰβάνης ὁ Ῥώς*. Ivan's military activity, in the service of the Bulgarian kings of Terter and Shishman's dynasties, is based on the reports of Greek historical works. The author reveals also his prominent role in the defense of Philippopol (1323) and the Battle of Rusokastro (1332). An attempt to identify the possible descendants of Ivan Ruskyi and his primary residence is made too.

Key words: Ivan Ruskyi, royal diploma, Hungary, commander, Bulgaria, war.

УДК 94:355.2(=131.1)(477.75) «15»

Анатолій КУЗЬ
(Чернівці)

ВІЙСЬКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ГЕНУЕЗЬКОЇ
ГАЗАРІЇ У ПЕРІОД ПРОТЕКТОРАТУ БАНКУ
СВ. ГЕОРГІЯ (1453–1475 рр.)

У статті автор аналізує стан військової організації генуезької Газарії у другій половині XV ст. Зміни у військовій організації, на думку автора, протягом 1453–1475 рр. полягали у збільшенні чисельності гарнізонів, подальшій перебудові фортифікаційних укріплень для умов використання вогнепальної зброї, поповнення арсеналів міст і замків генуезької Газарії найновішою зброєю, широкому використанні кондотьєрів, подальшій мілітаризації колоній унаслідок розширення і зростання ролі військових.

Ключові слова: колонія, тактика, військова організація, озброєння, метрополія, фортифікація, військовий союз.

Розвиток військової організації генуезьких колоній Криму під час управління тут протекторів Банку св. Георгія (1453-1475 рр.) припав на період економічної кризи і остаточного занепаду генуезьких колоній, їх боротьби з турками. Відбулися зміни у системі оборони фортець і замків Газарії. Зокрема, фортифікаційні укріплення були перебудовані під використання вогнепальної зброї, міські арсенали генуезької Газарії поповнювалися найновішим озброєнням, збільшилася чисельність гарнізонів. Дана тема актуальна, оскільки саме останній етап існування колоній у Причорномор'ї